

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

KÂDÎ ABDÜLCEBBÂR'IN MUVÂZAA SAVUNUSU

(Dillerin Kökeni Hakkında)

Numan Karagöz

Hulusi Arslan

Öğr. Gör. Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
numan_karagoz@hotmail.com.
ORCID: 0000-0002-1207-8070

Prof. Dr. İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
hulusi.arslan@inonu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3578-0775

Atıf / Citation: Karagöz N., Arslan H. (2021). Kâdî Abdülcebbar'ın Muvâzaa Savunusu (Dillerin Kökeni Hakkında). *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (İNİJOSS), 10(1), 1-13

Öz

Dil insanlar, nesiller, toplumlar, kültürler arası iletişimi sağlayan en önemli unsurdur. Dini açıdan da dilin önemi büyüktür. Çünkü Allah ile insan arasındaki iletişim insanın konuştuğu dil üzerinden gerçekleşmektedir. Bu sebeple dillerin kökeni dilciler ve filozoflar kadar din âlimleri arasında da merak ve tartışma konusu olmuştur. İlk insana kadar gittiğimizde onun bir dile sahip olup olmadığı, eğer konuşuyorsa dili nereden öğrendiği merak uyandıran sorulardandır. Kur'an-ı Kerim'de ilk insanın yaratılış serüveni açıklanırken Allah, melekler, Âdem ve Şeytân arasında geçen konuşmalardan bahsedilir. Bu ifadeler, ilk insanın bir konuşma diline sahip olduğu sonucuna yöneltmektedir. Yine Allah tarafından Hz. Âdem'e bütün isimlerin öğretildiğinden söz edilir. Buna dayanarak bazı din âlimleri dilin Allah tarafından insana öğretildiğini savunur. Diğer bazı âlimler ise önceden konuşulan bir dil olmadan veya daha öncesinden eşyaya isim verilmeden böyle bir diyalogun olamayacağını savunmuş ve dillerin insanlar tarafından icat edildiğini söylemişlerdir. Ayrıca ilk insanın nasıl konuşmaya başladığı hakkında iddiaların kesinlik taşımadığını bundan dolayı da bu konuda susmanın en doğru yöntem olduğunu ileri sürenler de olmuştur. Dilin kökeni hakkındaki bu teorilerin kelamî görüşlerle de bir ilgisi bulunmaktadır. Çalışmada Mu'tezile kelamcısı Kâdî Abdülcebbar'ın (v. 415/1025) dillerin kökeni hakkındaki muvâzaa savunusu incelenecektir. Bu teoriye göre dillerin kökeni insanlar arası uzlaşmaya dayanmaktadır. Yine bu çalışmada Kâdî'nin tezini hangi delillere dayandığı incelenecektir. Çalışmada kaynak tarama ve veri analizine dayanan bir yöntem takip edilmiştir. Çalışmadan amaçlanan husus, bir kelamcının görüşleri çerçevesinde dillerin kökeni hakkındaki tartışmalara zenginlik katarak konuyu aydınlatmaktır.

Anahtar Kelimeler: Dillerin Kökeni, Öğretim (Tevkîf), Uzlaşım (Muvâdaa), İsimler, Kâdî Abdülcebbar.

THE DEFENCE OF LINGUAL CONSENSUS (EL-MUVADA'A) IN QADI ABDULJABBAR'S THOUGHT -ON THE ORIGIN OF LANGUAGES-

ABSTRACT

Language is the most important element that provides communication between people, generations, societies and cultures. Language is also of great importance in terms of religion. Because the communication between God and man takes place through the language spoken by people. For this reason, the origin of languages has been a subject of curiosity and debate among religious scholars as well as linguists and philosophers. When we go back to the first person, whether he has a language and if he speaks, where he learned the language are among the curious questions. In the Quran, when the creation adventure of the first human is explained, a dialogue between God, angels, Adam and Shaytan is mentioned. These statements lead to the conclusion that the first human possessed a spoken language. Again it is mentioned that Allah taught prophet Adam all names. Based on this, some religious scholars maintain that language was taught to man by God. Some other scholars, on the other hand, argued that such a dialogue cannot exist without a previously spoken language or without naming things before, and stated that languages were invented by humans. In addition, there have been some who argued that the claims about how the first person started to speak are not certain, so not arguing any idea is the best method in this regard. These theories about the origin of language also have something to do with theological views. In this study, the advocacy of Muvâza'a on the origin of languages of Mu'tezile theologian, Qadi Abdul-Jabbar (d. 415/1025), will be examined. According to this theory, the origin of languages is based on human consensus. Again, in this research, we will examine on which evidence Kâdi based his thesis. A method based on source scanning and data analysis was followed in the study. The aim of the study is to enlighten the subject by enriching the discussions about the origin of languages within the framework of the views of a theologian.

Keywords: The origin of Languages, Teaching (Tawqîf), Linguistic consensus (Muwada'a), Names, Qadi Abdul-Jabbar.

1. GİRİŞ

Gerek Allah ile insan arasındaki dikey iletişim ve gerekse insanlar arasındaki yatay iletişimin en temel unsuru dildir. Dini bilgi ve tecrübelerin aktarımı kadar tarih ve kültürün aktarımı için de dil vazgeçilmezdir. Bu açıdan dil ve dillerin kökeni birçok disiplini ilgilendiren bir konu olmuştur. Dillerin kökeni meselesi ilâhiyat ilimleri açısından da araştırma konusudur. Bilhassa kelâm ve fıkıh usulü âlimlerinin konuya ilgi duydukları görülmektedir. Zira bu tartışmanın, ekollerin fıkıh ve kelâm usûlleriyle ilişkisi bulunmaktadır.(el-Câbirî 2009:42)

Kelâm âlimlerinin dillerin kökeni meselesine ilgi duymalarının bazı nedenleri vardır. Bunlardan birisi Allah'ı isimlendirme yöntemine ilişkin arayışlardır. Acaba dini metinlerde geçen isimler dışında Allah'a, layık olduğu vasıflar ve yapıp yarattıklarına kıyasla ilave isimler vermek mümkün müdür? İkinci olarak dillerin kökeni aynı zamanda teklif konusuyla yakından ilgilidir. Çünkü dilin kökeninin tevkifi olduğunu öne süren yaklaşım teklif açısından bir soruna yol açabilir. Eğer dil, Allah'ın öğretimi yoluyla öğreniliyorsa bu durumda insan kendisine dili öğretenin Allah olduğunu zorunlu olarak bilir. Allah'ın varlığına ilişkin zorunlu bilgi de esasında teklifin mantığı açısından sorunlu bir durumdur. Konunun te'vil meselesiyle de ilgisi kurulabilir. Dilin kökeni beşeri alana değil de ilahi alana aitse, o zaman dini metinlerde Allah'ın diğer varlıklara benzemesine neden olan isimler nasıl anlaşılmalıdır? Bu âyetler beşerî dile dayanarak te'vil

edilebilir mi? Bu ve benzeri sorular dillerin kökeni hakkında düşünmeyi ve fikir üretmeyi gerekli kılmıştır.

Kelâm âlimlerinin dillerin kökeni hakkındaki yaklaşımları farklıdır. Bu konudaki fikirler değişik şekillerde tasnif edilmiştir. Bunları dört kısma ayırmak mümkündür:

1. Zâtî/Tabiî Delâlet Teorisi: Bu görüş Mu'tezile'den Abbâd b. Süleyman es-Saymerî (ö. 250/864)'ye aittir. Buna göre, lafız ile mana arasında tabii bir münasebet vardır ve lafız manaya kendi zatıyla delalet eder.(el-Âmidî ts.:I:181; er-Râzî tsz.:I:181; es-Süyûtî tsz.:I:16)

2. Tevkîf Teorisi: Dillerin kökenini Allah'ın öğretmesine dayandıran bir görüştür. Buna göre insanın konuşması, Allah tarafından ilk insan olan Âdem'e bütün isimlerin öğretilmesiyle başlamıştır. Bu görüşün temsilcileri arasında Ebü'l-Hasen el-Eş'arî (ö. 324/935-36), İbn Fâris (ö. 395/1004), İbn Fûrek (ö. 406/1015), Ebû İshâk el-İsferâyînî (ö. 418/1027), İbn Hazm (ö. 456/1064) ve İbn Teymiyye (ö. 728/1328) gibi Eş'arî, Zâhirî ve Selefi âlimler sayılabilir. İbn Fûrek'in nakline göre, Eş'arî, dillerin asıllarının Allah'ın tevkîf ve talimiyle olduğunu, fürû'unun ise kıyas ve içtihat ile bu asıllardan türetilmiş olabileceğini söyler.(İbn Fûrek 1987:42) Bu sebeple bu görüş daha çok Eş'arîlere mal edilmiştir.(İbn Hâcib 2006:269)

3. Muvâzaa Teorisi: Dillerin insanlar tarafından oluşturulduğunu savunan görüştür. Buna göre dilin ortaya çıkması, zaman içerisinde olmuştur; belli seslere belli manalar yüklenmiş, sonra insanlar zamanla bunlar üzerinde uzlaşarak (muvâzaa) ortak bir dil haline getirmişlerdir. Muvâzaa yaklaşımının savunuculuğu genelde Mu'tezile'ye özellikle de Ebu Hâşim el-Cübbâî (ö. 321/933) ve takipçilerine nispet edilir.(en-Nisâbûrî 1979:158; er-Râzî tsz.:I:82; Semerkandî 1984:388) İbn Cinnî'ye (ö. 392/1002) göre "ehl-i nazarın çoğu dilin aslının muvazaa ve ıstılah olup vahiyy veya tevkif olmadığı görüşündedir."(İbn Cinnî 1952:40)

4. Tevakkuf Teorisi: Dillerin kökeni hakkında kesin bir kanaat belirtmenin doğru olmayacağını ileri süren görüştür. Buna göre dilin başlangıcı Allah'ın öğretmesiyle veya insanların uzlaşmasıyla ortaya çıkmış olabilir. Ya da önce temelini Allah öğretmiş, sonra insanlar geliştirmiştir. Bir başka varsayım ise önce insanlar kendi arasında bir dil oluşturmuş, sonra Allah bunu vahiyle tamamlamıştır. Bunların hepsi de mümkündür. Kesin bir şey söylenemez. Eş'arîlerde tevakkuf yaklaşımı özellikle Kâdî Ebû Bekir el-Bâkılânî (ö. 403/1013) ve sonrasında görülmektedir.(el-Bâkılânî 1998:319-20; es-Suyûtî 1986:I:20) Ancak Âmidî (Weiss, "bu görüşün bildiğim tek savunucusu Seyfeddîn el-Âmidî'dir" der. Bkz. Weiss 2003:129; ancak Suyûtî'nin nakline göre bu görüş müteahhir âlimlerin görüşüdür. Bkz. es-Suyûtî 1986:23-24) ile birlikte başlayan süreçte tekrar dilin Allah'ın öğretmesiyle ortaya çıktığı (tevkif) görüşüne dönülmüştür.

Bu görüşleri aslında ikiye indirgediğimizde dilin kökenini Allah'a dayandıran yaklaşım genellikle Eşarîler, Zâhiriler ve Selef ulemasına, dilin kökenini insana dayandıran yaklaşım ise genellikle Mu'tezile'ye nispet edilmiştir. Ancak bu ayırımın kesin ve net bir çizgiye işaret etmediği görülmektedir. Her iki ekolden her iki görüşü savunan âlimler bulunmaktadır. Bu çalışmada Mu'tezile kelamcısı Kâdî Abdulcebbâr'ın savunduğu muvâzaa teorisini daha ayrıntılı bir şekilde incelemek istiyoruz. Çalışmadan amaçlanan husus dillerin kökeni hakkındaki tartışmaların aydınlatılmasına katkı sunmak ve konuyla ilgili teolojik gerekçeleri tespit etmektir.

2. DİLİN VAZ'İLİĞİ VE KASD

Kâdî Abdülcebâr (ö. 415/1025)'a göre ilk dil, insanlar tarafından kendi aralarında uzlaşarak (muvâzaa) meydana getirilmiştir.(Kâdî Abdülcebâr 1957:163) Kâdî dilin kökenine dair bu yaklaşımını temellendirmek üzere öncelikle isim ile müsemmâ veya lafız ile mana arasındaki ilişkinin ne tür bir ilişki olduğunu açıklar. Bilindiği üzere, isim ile müsemmâ ilişkisinin doğal mı yoksa vaz'î mi olduğuna dair eski bir tartışma(Poyraz 2004) bulunmaktadır. Aslında kelimeler arasında bu konu pek tartışılmamıştır. En azından Eş'arîler ile Mu'tezile arasında tartışılmamış,(Weiss 2003) her iki taraf da dilin vaz'î olduğunda ittifak etmişlerdir. Ancak Mu'tezile bu konuyu kendi arasında tartışmıştır.

Kâdî Abdülcebâr herhangi bir tartışmaya işaret etmeksizin bu konudaki kendi yaklaşımını ortaya koyar ve aynı zamanda "delâlet-i zâtiyye" yaklaşımını savunanlara da cevap vermiş olur. Kâdî'ye göre, Abbâd b. Süleyman ve diğerlerinin iddia ettiği gibi isim ile müsemmâ arasında doğal ve kendiliğinden bir ilişki olamaz. Çünkü bir ismi oluşturan harflerle ismin gösterdiği müsemmâ arasında ismi koyanın kasıt ve iradesi dışında bir ilişki bulunmamaktadır. Meselâ 'ilim' kelimesini oluşturan harflerle ilim kavramı arasında, ilim kavramının ifade ettiği mana noktasında bir ilişki yoktur. Bu kelimenin bu kavrama isim olarak verilmesi sadece ismi verenin kasıtı olabilir. Nitekim bir ismin, farklı dillerde, kasıtların değişikliğinden ötürü farklı müsemmaları olabilir. Meselâ Arapça 'ilim' kelimesi Türkçede 'bilgi', başka dillerde başka kelimelerle ifade edilmektedir. "Eğer ismin müsemmayla ilişkisi kasıt sebebiyle olmasaydı, böyle bir durum sahîh olmazdı."(Kâdî Abdülcebâr 1957:160) Dolayısıyla bir ismin bir varlığa verilmiş olması, ismi vaz' eden öyle istediği içindir. Bunun başka bir gerekçesi olamaz.

2.1. Muvâzaanın İmkânı

Dilin vaz'î olması ve isim müsemmâ ilişkisinin kasta dayalı olması, dilin insanlar tarafından vaz' edildiğini göstermek için yeterli değildir. Zira bu dili Allah'ın vaz' etmiş olması da mümkündür. Dolayısıyla Kâdî dilin vaz'îliğini kanıtladıktan sonra, insanların dil vaz' etme imkânına sahip olduklarını izaha girişir. Kâdî'ye göre a) insanların bir araya gelip bir nesneye isim vermesi mümkündür. b) Uzlaşma suretiyle oluşturdukları bu dil, yeni bir uzlaşma yapana kadar geçerli olur. c) Bu dil, uzlaşma sürecine katılmamış olan ancak uzlaşmayı kabul eden diğer insanlar için de geçerlidir.(Kâdî Abdülcebâr 1957:160-61) Böylece birkaç kişinin uzlaşısı sonucunda bir dil meydana gelir ve bu dil daha sonra başka insanlar için de geçerli ortak bir dil haline alır.¹Dolayısıyla Kâdî Abdülcebâr dili, adeta canlı bir organizma gibi tasavvur etmekte, dili

¹ Burada akla bir takım sorular gelmektedir. Mesela, oluşturulan bu dilin çapı ve genişliği nedir? Birkaç kişinin bir araya gelerek oluşturduğu bu dil, ne mükemmellikte bir dildir? Bu dil, insanların bütün ihtiyaçlarını cevaplayacak boyutlarda mıdır? Günümüzde kullandığımız şekliyle tam ve mükemmelen mi vaz' edilmiştir? Özellikle İbn Hazm'ın, tevkîf görüşünü savunurken kullandığı, ilk insanların bir dil oluşturacak bilgi ve tecrübeye sahip olamayacağı şeklindeki argümanı göz önünde bulundurunca bu sorunun cevabı daha da önem kazanmaktadır. Ancak Kâdî bu sorulara cevap vermiyor. Çünkü onun için önemli olan, dilin başlangıcının nasıl meydana geldiğidir. Fakat bir başka Mutezilî bilgin bu konuda bizi aydınlatmaktadır. Bkz. es-Suyûtî 1986:55 Bu alıntıdan hareketle şunu diyebiliriz ki, insanlar başlangıçta birbirini anlayacak ve özellikle de ilâhî hitabı anlayacak ölçüde basit bir dil meydana getirmişlerdir. Daha sonra bu dil muvâzaa veya tevkîf yoluyla gelişmiştir.

oluşturan öğelerin (lafız-mana) doğma, gelişme, uzlaşım, zayıflama, sönme ve sona erme döngüsü içerisinde bir oluşum sürecine tabi olduğunu ifade etmektedir.

İnsanların eşyaya isim verme gücüne sahip olup olmadıkları konusunda bazı ihtilaflar ve soru işaretleri bulunmaktadır. Gerçekten insanlar dil vaz' edebilirler mi? Eşyaya isim verecek olan "insanların aklına bu harfler ve bu harflerin diziliş keyfiyeti nereden gelmiştir? Şayet insanların, bir ön bilgi olmadan kelime oluşturması mümkün ise, diğer muhkem fiillerin de onların keyfiyetini bilmeyen kişiden sadır olması mümkün olmaz mı?"² gibi sorular sorulabilir. Kâdî'ye göre insanlar sesleri tanır ve farklı sesleri birbirinden ayırt eder. Sesleri tanıyan ve birbirinden ayırt edebilen insan, bu seslerden birtakım kelimeler meydana getirebilir. Harfleri yan yana getirip heceleri oluşturur. Yine heceleri farklı şekillerde dizerek, takdim-tehirler yaparak pek çok farklı sözcük üretebilir. "Zira bütün bunların bilgisi açıktır."(Kâdî Abdülcebbâr 1957:161) Bu suretle dili oluşturan insanların bu konuda bir ön bilgiye de ihtiyaçları bulunmamaktadır. "Çünkü bunlar, insanların güç yetirebileceği³ [makdûr] şeyler olup bunları bilmeleri ve yapmaları imkânsız değildir."(Kâdî Abdülcebbâr 1957:162) Dolayısıyla Kâdî Abducebbâr insanın eşyaya isim vermek için gerekli bilgi ve kudrete sahip olmasının muvâzaa (uzlaşım) teorisini destekleyen mahiyette olduğunu ifade etmektedir.

2.2. Muvâzaanın Sıhhat Şartı

Fârâbî (ö. 339/950)'ye göre "insan, meramını ifade etmek ve içinden geçenleri başkasına anlatmak ihtiyacı hissedince ilk olarak işaretli kullandı. Daha sonra işaret ettiği nesnelere seslendirdi."(el-Fârâbî 1990:135) İlk dilin işaretlerden teşekkül ettiğini İbn Cinnî de "nazar ehli"nin görüşü olarak zikreder. Aynı şekilde ilk dilin işaretlerle oluşmuş olmasını bazı Eş'arî kelimacıları da mümkün görürler.(el-Gazâlî tsz:9)

Kâdî Abdülcebbâr ilk dilin işaretle meydana gelmiş olmasını kendi teorisini desteklemek üzere kullanır. Hatırlanacağı üzere Kâdî'ye göre sözün manaya delâleti ancak sözü söyleyenin kastı ile olmaktadır. Dolayısıyla vâz'ın kastını bilmeksizin, isimden müsemmâya veya sözden anlama gitmek mümkün değildir. Sözün anlamını bilmenin kast dışında başka bir yolu olmadığı için, ancak maksadı zorunlu olarak bilinen kişinin, lafızlara anlam yüklemesi (vaz') mümkün olur.(Kâdî Abdülcebbâr 1957:163) Peki, bir kişinin maksadını zorunlu olarak bilmek nasıl mümkün olur? Kâdî bu soruyu şöyle cevaplar: "İşaret etmek suretiyle müsemmâyı belirleyip [tayin] müsemmâ ile diğer şeyleri birbirinden ayırdığı zaman, maksat zorunlu olarak hâsıl olur.

² Mu'tezile'ye göre, Allah'ın bütün fiilleri muhkem yani düzenli, tertipli, sağlam ve hikmetlidir. İnsandan ise, bilgisi oranında muhkem fiil meydana gelir. Meselâ yazı yazmak muhkem bir fiildir. İnsan, bu konudaki bilgisi oranında güzel yazı yazabilir. Ancak insanın, bilgi sahibi olmadığı bir konuda muhkem fiilde bulunması mümkün değildir. Zira insanın, keyfiyetini bilmeden muhkem fiiller yapması, bu fiilleri kendisinin değil de Allah'ın yaratması anlamına gelir ki, bu durum Mu'tezilenin yaklaşımına terstir. Bk Arslan 2003:55-73

³ Benzer bir argüman Bâkılânî tarafından da kullanılır ve insanların dil üzerinde muvâzaa yapma gücüne sahip oldukları ifade edilir. Bâkılânî'ye göre, Allah insanları diğer hareketler, işaretler ve tasarruflara muktedir kıldığı gibi isim vaz' etmeye de muktedir kılabilir. Bkz. el-Bâkılânî 1998:323

Meselâ kişi, bir ağaca işaret edip ağaç kelimesini seslendirince, onun bu işaretiyle maksadını zorunlu olarak biliriz. İşaret, işaret edileni belirler. Dolayısıyla işaret esnasında kullanılan seslerin, işaret edilenin ismi olduğunu zorunlu olarak biliriz.” Kâdî, bu ifadeyle muvazaanın ancak işaret ile sahih olabileceğini vurgulamaktadır. “Çünkü işaret veya onun yerine geçecek bir şey yoksa kişinin isim ile belirli bir müsemâyı kastedip kastetmediği bilinemez.”(Kâdî Abdülcebbar 1957:164)

Böylece işaretin, dilin oluşumunda bu belirleyici özelliğinden dolayı Kâdî'nin teorisinin belkemiğini oluşturduğu söylenebilir.

2.3. İlk Dilin Muvâzaa Olması Zarureti

Şerif Murtazâ (ö. 436/1044) “dilın aslının muvâzaa olması imkânsız olmadığı gibi, tevkîfî olması da caizdir” (Şerîf Murtazâ 2012:570) der. Bunu teorik düzeyde pek çok kelâmcı kabul eder. Kâdî Abdülcebbar da ileride göreceğimiz üzere, Allah'ın kullarına dili zorunlu olarak öğretmesini (tevkîf) aklen mümkün görür. Ancak aklen mümkün olan bu görüşü kabul ettiğimiz takdirde bir takım sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu sorunlardan birisi de Allah'ın insan ile eşyayı isimlendirmek üzere muhatap olması için, insana işaretle bulunması gerektiğidir. Hâlbuki Allah için işaret muhâldir. Dolayısıyla der Kâdî, “Allah'ın muradını hitabından anlayabileceğimiz şekilde bize hitap edebilmesi, ancak bizim bazı diller üzerinde muvâzaa etmemizden sonra sahih olabilir.”(Kâdî Abdülcebbar 1957:163)

Dilin kökenine dair yapılan tüm tartışmaların ekseninde, Allah'ın Hz. Âdem'e bütün isimleri öğrettiğini ifade eden ayet-i kerime (Bakara, 2/31) bulunur. Dolayısıyla, dilin aslının muvâzaa olduğunu ve bu ilk muvâzaanın da Allah ile insan arasında olamayacağını iddia eden Kâdî Abdülcebbar Hz. Âdem'in isimleri nasıl öğrendiği sorusunu cevaplamak durumundadır. Kâdî der ki: “Âdem (a.s.)'in ya melekler ile bir dil üzerinde uzlaşmış veya onların uzlaşmalarını öğrenmiş olması gerekir. Bunun ardından Allah, ona isimleri öğretmiştir.”(Kâdî Abdülcebbar 1957:166) Dolayısıyla, melekler de dâhil tüm yaratılmışlar, ilâhî hitabı anlayabilmek için bir dile sahip olmak durumundadırlar. Bu dilin, onlara Allah tarafından öğretilmesi söz konusu değildir. Aksine dili, bizzat kendileri, üzerinde uzlaşmak suretiyle oluşturacaklardır.

Kâdî Abdülcebbar ilâhî hitabı anlayabilmek için önceden bir dile sahip olmanın gerekliliğini şöyle kanıtlamaya çalışır: Allah'tan gelen hitabın ne ifade ettiğini bilmek, Allah'ın, bu hitabıyla, hitabın ilişkili olduğu şeyi irade ettiğini bilmek demektir. Meselâ Allah, hitabında ‘Namaz kılın’ diyorsa, bu hitabından, namaz kılmamızı irade ettiğini anlarız. Eğer muhatapın önceden bir dili yoksa Allah'ın muradını, O'nun kelâmından anlamaz. Zira kişinin Allah'ın muradını anlaması ancak Allah'ın hitabının, (muhatapın) bildiği dillere yönlendirilmesini gerektirecek bir dilin takaddüm etmiş olmasıyla mümkündür. Yani, önceden oluşturulan bu dil, Allah'ın ne demek istediğini belirler, O'nun muradını, o dildeki manalara yönlendirir. “Böylece (Allah'ın) hitabı, insanlar tarafından oluşturulmuş dil aracılığıyla Allah'ın muradına delâlet eder.”(Kâdî Abdülcebbar 1957:166) Kâdî'nin burada vurgulamak istediği nokta, murâd-ı ilâhîyi başka yollarla değil, bizzat hitabın kendisinden anlamak gerektiğidir. Bu da önceden üzerinde uzlaşmış bir dil ile mümkün olur. Yukarıda da değindiğimiz gibi, Allah'ın muradını bizzat O'nun hitabından anlamamız gerekiyor. Kâdî, bu hususu her defasında vurgular. Dolayısıyla, ‘Allah bizi muradını

anlamaya mecbur kılamaz mı?’ sorusuna Kâdî’nin cevabı olumsuzdur. “Çünkü bu durum, muradını hitap ile biliniyor olmaktan çıkartır.”(Kâdî Abdülcebbâr 1957:166)

2.4. Tevkîf Yaklaşımının Reddi

Kâdî Abdülcebbâr ilk olarak, fiilin fâiline(Koloğlu 2011:222) ve fâilin sıfatlarına(Koloğlu 2011:225-26) delâleti gibi, kelâmın da o kelamdan kastedilene delâlet edeceği yolundaki bir itirazı cevaplandırır. Kâdî, fiil ve kelâm arasındaki farklılıklara dikkat çeker ve netice olarak “Allah’ın, kelâmından neyi kastettiği, ancak öncesinde bir muvazaa olursa anlaşılabilir”(Kâdî Abdülcebbâr 1957:163) der. Kâdî’nin yaklaşımını şöyle açıklamak mümkündür: Fiilin, fâiline delâleti aklîdir. Dolayısıyla, bunun için akli kullanmak yeterli olup başka bir bilgiye ihtiyaç duymayız. Ancak ismin müsemâmaya delâleti aklî değil vaz’îdir. Burada ismin hangi müsemâmâ için vaz’edildiğini akıl yürüterek bulamayız. Bu bilgiye ancak, ismi vaz’edenin kastını bilmek suretiyle ulaşabiliriz. Dolayısıyla, ilâhî hitabı anlayabilmek için bir ön dil şarttır.

Daha önce de zikredildiği gibi, bir dil oluşturmanın mümkün olabilmesi için, dili meydana getirenlerin işaretleyebilmeleri Kâdî tarafından şart koşulmuştu. Kâdî, Allah ile insan arasında bir işaretlemenin mümkün olmaması gerekçesiyle ilk dilin ancak insanların muvâzaası ile meydana gelebileceğini savunmuştu. Bu noktada Kâdî’ye şöyle bir soru yöneltilmektedir: Acaba işaret olmaksızın Allah’ın maksadını zorunlu olarak bilmemiz mümkün değil midir?(Kâdî Abdülcebbâr 1957:164) Meselâ, Allah, insanların duyacağı şekilde sesler yaratsa ve bu seslerin, bir takım müsemâlara delâlet ettiğine dair insanlarda bir bilgi meydana getirse,(el-Gazâlî tsz.:III:8) böylece Allah’ın muradını bir ön dile ihtiyaç duymadan öğrenemez miyiz? Kâdî bu soruyu “teklif hâlindeyken Allah’ın zâtını zorunlu olarak bilemediğimiz gibi kastını da zorunlu olarak bilemeyiz”(Kâdî Abdülcebbâr 1957:164) şeklinde cevaplar. Yani, mükellef olan, imtihan edilen ve bu sebeple de Allah’ı zorunlu olarak bilemeyen, ancak aklî istidlâl ile tevhit ve vahyin hakikatini idrak edebilen insan, hiç bilmediği bir dilde kendisine seslenen ilahi hitabı da anlayamayacaktır ve Allah’ın, yine aynı nedenlerle bu şekilde zorunlu bilgi yaratması da söz konusu değildir.

Kâdî’ye göre ilahi kudret açısından meseleye bakarsak, Allah’ın bize kastını zorunlu olarak bildirmesi imkânsız değildir. Allah, bilgiyi, bilgi yollarını takip etmeden de bize bildirmeye kadirdir. Mesela kör birisine Allah, renklerin hakikatini bildirebilir. Aynı şekilde Allah’ın bize kastını zorunlu olarak bildirmesi, bu şekilde isimlerin öğrenilmesi, sonra bu isimlerle bize hitap etmesi ve onun tarafından öğrendiğimiz bu dilin, üzerinde uzlaşmış bir dil mesabesinde olması da imkânsız değildir. Fakat bu durum teklif ile birlikte sahîh olmaz.(Kâdî Abdülcebbâr 1957:167)

Meseleye ilahî kudret açısından yaklaşan Eş’arî kelamcılar, Allah’ın, kalplerde zorunlu ilim yaratmasının ve tevkîfin de bu yolla gerçekleşmesinin caiz ve mümkün olduğunu savunmuşlardır. Mesela Bâkılânî’ye göre, Allah kuluna hitap etmeyi ve eşyanın isimlerini öğretmeyi murat ederse, ona hitabını işittirir. Sonra ona tek tek kalıpları ve eşyanın isimlerini öğretir. Bütün bunları kişi, Allah’ın, göğsünde yaratacağı ilim sayesinde zorunlu olarak bilir. Kul, Allah’ın hitabını işitince kelâmın ve konuşanın varlığını zorunlu olarak bilir. Bunu bilince, konuşanın Allah olduğunu da zorunlu olarak bilebilir. Ancak bu bilgiyi zorunlu olarak bilmezse, istidlâl etmek suretiyle konuşanın Allah olduğunu bilmesi de sahihtir.(el-Bâkılânî 1998:321-22) Görüldüğü gibi, Bâkılânî’ye göre kişinin, Allah’ın zâtını ve kelâmını zorunlu olarak bilmesinde bir sakınca yoktur.

Benzer bir yaklaşımı Cüveynî’de de görmekteyiz. Ancak Cüveynî’nin üslubu daha dakiktir. Ona göre “Allah kalplerde anlamlı sözcük kiplerinin bilgisini bedîhî olarak yaratır. Akıl sahipleri için bu kipler ve manaları apaçık hâle gelir.”(el-Cüveynî 1978:I:170) Burada dikkat edilirse Cüveynî, Bâkılânî gibi, insanların ilahi hitaba muhatap olduklarında bu hitabı Allah’ın yaratacağı zorunlu bilgi nedeniyle anlayacakları şeklinde bir ifade kullanmamakta, Allah’ın, insanın özüne yerleştirdiği dil yetisinden bahsetmektedir. Dolayısıyla insanlar ilahi hitapla karşılaştıklarında, Allah’ın zorlamasıyla değil, önceden sahip oldukları dil bilgisi sayesinde murad-ı ilahiyi anlayacaklardır. Cüveynî’ye göre zorunlu bilgiyi bu şekliyle kabul etmeyen yoktur.(el-Cüveynî 1978:I:171) Cüveynî’nin bu yaklaşımı, Kâdî’nin teklif ile ilgili ileri sürdüğü sakıncaları bertaraf etmeye yönelik bir girişim olarak değerlendirilebilir. Ancak bu girişim, her ne kadar Bâkılânî’nin yaklaşımına göre daha incelikli ve makbul olsa da biraz zorlama bir yorum olarak kabul edilmelidir. Nitekim Eş’arî usûl âlimi Tâceddîn es-Sübki (ö. 771/1370) de, zorunlu ilimle ilgili bu açıklamaları zayıf ve uzak bir ihtimal olarak değerlendirir. Sübki Allah’ın, insanda zorunlu ilim yaratarak dili öğretmesinin alışagelmış bir yol olmadığını belirtir. O zorunlu ilim yoluyla öğretme seçeneğinin doğurduğu sorunları “vahiy yoluyla öğretme” seçeneğiyle çözmeye çalışır. (Sübki 2004:508) Yani, Allah’ın, zorunlu ilim yaratarak dili öğretme seçeneğinin doğurduğu Allah’ı zorunlu olarak bilme ve netice olarak teklif halinin ihlâlî gibi sakıncalar, ona göre dilin vahiy yoluyla öğretimi seçeneğinde ortaya çıkmaz. Sübki, bu noktada Ebu Hâşim’e atıf yapmaktadır. Ebu Hâşim’e göre, tevkîfin vahiy şeklinde olması da, zorunlu ilim yaratma şeklinde olması da batıldır. Zorunlu bilgi teklife aykırı olduğu için, vahiy ise “Biz, her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik” (İbrahim, 14/4) mealindeki ayete aykırı olduğu için kabul edilemez. Çünkü bu ayete göre, peygamberin gittiği kavmin konuştuğu bir dil olması gerekiyor. Buradan da dilin vahiy/bi’setten önce olduğu sonucu çıkıyor. İşte Sübki, Ebu Hâşim’in dile getirdiği ve her ikisini de reddettiği seçeneklerden vahiy seçeneğinin mümkün ve tercihe şayan olduğunu ifade eder. Sübki’ye göre ayet, dilin risâlete takaddümünü gerektirir. Yani, ilahi mesaj gönderilmeden önce, insanların dil biliyor olmaları şarttır. Ancak ayet, dilin nübüvvete takaddümünü gerektirmez. Yani Âdem (a.s.), gönderilmiş bir elçi olmadan önce, bir nebi vasfıyla Allah’tan dili öğrenir, öğrendiği bu dili kavmine öğretir, sonrasında da ilahi hitabı onlara duyurur.(Sübki 2004:509)

Görüldüğü gibi Eş’arîler, teklifi ihlâl etmeden tevkîf yaklaşımını savunabilmek için epeyce çaba sarf etmiş, Sübki bir çıkış yolu olarak nübüvvet-risâlet ayrımını gündeme getirmiştir. Ancak bu yorumun, Ebu Hâşim’in istidlâl ettiği ayete yönelik bir çözüm getirdiği kabul edilse bile Kâdî Abdülcebbar’ı tatmin etmeyeceği açıktır. Çünkü Kâdî, Hz. Âdem’in de ilâhî hitaba muhatap olabilmek için bir dile sahip olması gerektiğini savunmaktadır.

Kâdî, Allah’ın kastını zorunlu olarak bilmemizin neden makul olmadığını başka bir açıdan daha izah eder. Buna göre Allah’ın "kastını bilmek zâtını bilmenin fer'idir. Zâtını bilmek müktesep iken kastını bilmek zaruri olmaz. Çünkü bu durum şeyhimiz Ebu Hâşim'e göre zaruri veya müktesebin tarifinin nakzını gerektirir.”(Kâdî Abdülcebbar 1957:166)

Bilindiği üzere mârifetullah konusunda Allah’ın zâtını tanımak asıl, oradan hareketle sıfatlarını bilmek ise bu aslın fer'idir. Bu durumda Allah’ın kastını bilmek, onun kelâm sıfatını bilmeye, kelâm sıfatını bilmek de Allah’ın zâtını bilmeye mütevakıftır, denebilir. Burada Allah’ın zâtını bilmek müktesep yani, zorunlu olmayıp nazar ve istidlâl ile ulaşılan bir bilgi olarak kabul

ediliyor. Fakat zâtın fer'i olan kelâm sıfatının bir tezahürü olarak sözün maksatlarını bilmek ise, zorunlu bilgi olarak görülüyor. Bu durum Ebu Hâşim'e göre zorunlu bilginin tarifine uymuyor. Çünkü Allah'ı istidlâl ile biliyorsak, onun sıfatlarını ve kelâm sıfatının bir neticesi olarak hitabından neyi murat ettiğini de ancak istidlâl ile bilebiliriz.

Kâdî'ye göre ise bu durum "gizli olanı bilmenin zaruri, ondan daha açık olanı bilmenin ise müktesep olması gibi bir sonuca götürür."(Kâdî Abdülcebâr 1957:167) Çünkü Allah'ı bilmek, O'nun maksatlarını bilmekten açıktır. Allah'ı bilmek zarurî olmayıp müktesep olduğu halde maksatlarını bilmek -ki zatını bilmekten daha gizlidir- nasıl zorunlu olabilir?

Sıradan insanların ilahi hitabı anlaması veya Allah'ı tanınması zorunlu bilgi yoluyla mümkün olmasa bile, melekler veya bir peygamber için bu imkân mevcut değil midir? Kâdî Abdülcebâr'da bu soru, "meleklerin zorunlu olarak Allah'ın muradını öğrenmesi ve bunu peygambere öğretmesi, peygamberin de bize öğretmesi ve böylece dillerin tevkîfi olması caiz olmaz mı?"(Kâdî Abdülcebâr 1957:167) şeklinde geçerken, öğrencisi Ebû Reşîd en-Nîsâbûrî'de (ö. hicrî V. y.y. ortaları) melekler yerine Allah'ın bir kulu (en-Nîsâbûrî 1979:159) ifadesi geçmektedir. Gerek Kâdî, gerekse Ebû Reşîd, melekler veya Allah'ın herhangi bir kulu (bu, bir peygamber de olabilir) için bunun mümkün olmadığını belirtirler. Kâdî, "delâletgöstermiştir ki, bütün melekler mükelleftir ve tekliften önce Allah'ı zorunlu olarak bildikleri bir hâl (dönem) olmamıştır. Çünkü bu hâl ancak âhiret ehli ve onların durumunda olanlar için geçerli olup başkası için geçerli değildir"(Kâdî Abdülcebâr 1957:167) derken, Ebû Reşîd: "Bu kişinin akıl sahibi olması gerekir. Ümmet, Allah'ın bütün akıl sahiplerini mükellef kıldığında icmâ etmiştir"(en-Nîsâbûrî 1979:160) şeklinde bir cevap verir.

Kâdî Abdülcebâr'a yöneltilen başka bir soruda, işaret dışında bir yolla Allah'ın insana dili öğretmesi imkânıdır. Faraza, "Allah bir cisimde bir mucize yaratsa ve o sırada cisimle ilgili bir konuda hitapta bulunsa veya bazı cisimleri birbirine sürüstürse ve o esnada cisimle ilgili bir hitapta bulunsa"(Kâdî Abdülcebâr 1957:168-69) kısacası, "sözle birlikte bazı cisimlerde işaret yerine geçebilecek bir şeyler yaratsa ve böylece (sözden kastı) anlaşılrsa, (olur mu)?"(en-Nîsâbûrî 1979:160) Veya İbn Cinnî'nin dediği gibi, Allah bir nesneyi bir şahsa doğru hareket ettirir, nesne şahsa doğru gelirken Allah bir ses yaratır, bu durum birkaç kez tekrarlanır ve netice itibarıyla kişi, sesin bu nesneye isim olarak verildiğini anlar. İbn Cinnî'ye göre böylece işarete ihtiyaç olmadan Allah dili tevkîf etmiş olur.(İbn Cinnî 1952:146)

Kâdî Abdülcebâr bu soruyu şöyle cevaplamıştır:

Bu konuda zikredilen bu ve benzeri şeyler, Allah'ın muradının bir başkasına, yanine belirli bir cisme, arazına ne de cismin kendisine sarf edilmesini gerektirir. Cismin bazı hallerine değil de diğer bazı hallerine delâlet ettiği de bununla anlaşılır. Bu durum da bizim söylediğimiz Allah'ın hitabından muradını anlamamız için öncesinde uzlaşmış bir dilin olması gerektiğine' dair görüşümüzü desteklemektedir.(Kâdî Abdülcebâr 1957:169)

Yukarıdaki cevabın daha iyi anlaşılması için, Kâdî'nin öğrencilerinden Şerîf Murtazâ (ö. 436/1044) ve Ebu Reşîd'in konuyla ilgili cevaplarını nakledeceğiz. Şerîf Murtazâ, tevkîfin neden caiz olmadığını izah sadedinde şöyle der: "Çünkü Allah, bir söz yaratsa, bununla hangi mahiyetleri kastettiğini bilemeyiz. Hatta bu sözle birlikte bizzat müsemâyı gösteren bir işaret yaratsa bile bu böyledir. Zira sözün yöneldiği şeyle işaretin yöneldiği şeyi (tam) olarak anlayamayız." İşaret,

işaret edilen şeyi gösterdiğine göre maksat neden anlaşılmasın sorusuna ise, “İşaret, işaret edilen cisme mi, onun bir kısmına mı, yoksa rengine midir bilemeyiz” (Şerîf Murtaşâ 2012:570) diye cevap verir. Ebu Reşîd ise, Şerîf’in söylediğine benzer bir cevap verir ve şöyle devam eder: “Dolayısıyla bu işaret -neye ilişkin olduğu bilinmeden- sözün maksadına nasıl delâlet eder. Hâlbuki delil ile delâlet ettiği şey arasında bir taalluk (ilişki) olması gerekir.” (en-Nîsâbûrî 1979:160) Bu cevaplardaki ortak payda, Allah’ın cisimle beraber yaratacağı işaretin, işaret ettiği şeyi net olarak gösteremeyeceğidir. Peki, neden böyle olsun? Normalde işaret, işaret edilen şey hakkında zorunlu bilgi verirken, neden Allah’ın cisimde yaratacağı işaret zorunlu bilgi vermez? İki işaret arasındaki fark nedir? Bu soruya Ebu Reşîd şöyle cevap veriyor:

Konuşan müşahede edilmeden bu ıztırar (maksadın zorunlu olarak anlaşılması) gerçekleşmez. Allah’ı idrak etmek caiz olmadığına göre, bu dedikleri de caiz değildir. Bizden birinin sözü işitilince maksadının zorunlu olarak bilinmesi, ancak (bu kişi) müşahede edildiği vakit, (sözden neyi kastettiğine) işaret ederse gerçekleşir. Müşahede olmaksızın bu vacip değildir. (en-Nîsâbûrî 1979:160)

Allah’ın Hz. Âdem’e bütün dilleri öğrettiğini ifade eden ayet-i kerime (Bakara, 2/31) tevkîf görüşünün en güçlü delilidir. Bu ayet, Eş’arî ve İbn Fâris gibi tevkîfi savunanların temel argümanı olduğu gibi, Mu’tezile içinde tevkîfe meyleden veya kararsız kalanların da en çok istinat ettikleri delillerden olmuştur. (Ebû Zeyd 1996:72) Ne var ki gerek Eş’arîler içerisinde tevakkuf yaklaşımını benimseyenler, gerekse muvâzaayı savunan Ebu Hâşim ve taraftarları, bu ayeti tevil etmiş, ayetin tevkîfi zorunlu kılmadığını ve insanların bir dil üzerinde muvâzaa yapmasını engellemediğini savunmuşlardır.

Tevakkuf yaklaşımını benimseyen Eş’arî kelimciler, Kâdî Abdülcebâr gibi ilk dilin muvâzaa olmasının bir zaruret olarak görmez, muvâzaa ve tevkîfi eşit derecede caiz ve mümkün görürler. Dolayısıyla muvâzaa görüşünü savunmak veya tevkîf görüşünü reddetmek için değil, muvâzaanın da tevkîf gibi mümkün olduğunu temellendirmek amacıyla bu ayeti te’vil etmiş, netice itibariyle muvâzaa görüşüne destek sağlayan argümanlar geliştirmişlerdir. Mesela Bakillânî’ye göre bu ayet muvâzaayı iptal etmez. Çünkü bu ayet, Allah’ın Hz. Âdem’e bütün isimleri öğrettiğini haber verir ama bunu nasıl öğrettiğini söylemez. Dolayısıyla bu öğretme tevkîf ile olabileceği gibi, onu konuşurma, konuşmaya muktedir kılma, meleklerle muvâzaa yapmak üzere dürtülerini harekete geçirme şeklinde de olabilir. İşte, Allah’ın Âdem’i konuşmaya muktedir kılması da ona dili tevkîf etmesi anlamına gelir. (el-Bâkılânî 1998:132)

Gazâlî ayetin muhtemel yorumlarını şöyle sıralar: a) Ayette geçen talim, ilham manasında kullanılmış olabilir. Aslında dilin, Allah’ın talimine nispet edilmesi, bütün fiillerimizin ona nispet edilmesi gibidir. Çünkü yolu gösteren, ilhamı veren ve dürtüleri (devâtî) harekete geçiren odur. b) İsimler, Allah’ın, Âdem’den önce yaratmış olduğu cinler veya bir grup melâike tarafından vaz’ edilmiş ve Allah Teâlâ Âdem’e bu muvazaayı öğretmiş olabilir. c) Allah, Âdem’e öğretmiş, sonra Âdem unutmuş veya başkalarına öğretmemiş, sonra da çocukları, bugün bildiğimiz diller üzerinde istilah etmiş olabilir. (el-Gazâlî tsz.:10-11)

Âmidî, Allah’ın, Hz. Davud’a zırr sanatını öğrettiğini zikreden ayette (Enbiyâ, 21/80) olduğu gibi, burada da öğretmenin (alleme) ilham manasında kullanılmış olabileceğini söyler. (el-Âmidî 2003:103-4)

Râzî'ye göre, Allah'ın Âdem'e öğrettiği 'isimler', bugün kullandığımız ve dil bilginlerinin tasnif ve tanımına dayanan anlamıyla isimler olmayabilir. Zira isimle ilgili bu anlayış yeni bir şeydir. Aslında "isim, nesnenin alamet ve nişanı demektir." Dolayısıyla meselâ "Allah'ın Âdem'e, atların binmek için, develerin yük taşımak için ve öküzlerin tarlayı sürmek için" yaratıldığını söylemesi" de isimleri öğretmek anlamına gelebilir.(er-Râzî tsz.:1:190)

Görüldüğü gibi, Eş'arî kelimacılar ayetin tevkîf görüşüne kesin olarak delâlet etmediğini, dolayısıyla bu ayete dayanarak muvâzaa karşıtı bir istidlâl yapmanın doğru olmayacağını ifade etmektedirler.

Kâdî Abdülcebâr'ın ayetle ilgili cevapları ise şöyledir:

1. İleri sürdüğümüz akli deliller sahih olarak kabul edildiği takdirde, ayette zikri geçen "el-esmâe küllihâ/bütün isimler" ifadesinin tahsisi vaciptir.(Kâdî Abdülcebâr 1957:169) Görüldüğü gibi Kâdî burada, ayetteki genel ifadeyi (umûm) akıl deliliyle daraltıyor. Eğer Allah ile kul arasında ilk dilin muvâzaa suretiyle oluşturulması aklen imkânsız ise, buradaki 'küll/hepsi' lafzının tahsisi gerekir. Dolayısıyla, Allah'ın Âdem'e öğrettiği isimler, ancak ilk dilden sonraki isimler olabilir.(Ebû Zeyd 1996:75)

2. Âyetin zahirine göre, Allah'ın Âdem'e öğrettiği isimlerin, üzerinde önceden uzlaşma yapılmış ve böylece isim haline gelmiş olan isimler olması gerekir. Çünkü isme isim denilebilmesi için üzerinde önceden bir uzlaşma veya benzeri bir şeyin gerçekleşmesi gerekir. Zira isim ancak kasıt sebebiyle müsemmâya isim olur.(Kâdî Abdülcebâr 1957:169) Burada Kâdî, yukarıda zikrettiği akıl delilini başka bir açıdan destekliyor. Buna göre, Allah'ın Âdem'e isimleri öğretmiş olması, ona bir dili sıfırdan öğrettiği anlamına gelmez. Zira ayette geçen isim tabiri, önceden oluşturulmuş bir dile işaret eder. Bu durum da, bir ön dilin zorunluluğu iddiasını destekler. Böylece bu ayet-i kerime de, Kâdî'nin iddiasını desteklemek üzere istiḥat edebileceği bir delil haline geliyor.

3. Âyet, gelecekte isim olacak şeyler manasına hamledilebilir. Bu durumda -başka türlü mü imkânsız olmamakla beraber- akla en yakın olan yorum, her kuşaktan insanın üzerinde uzlaşacağı isimleri öğretmiş olmasıdır. Bu son yoruma göre de Âdem'in önceden bir dil öğrenmiş olduğu ve bu dil üzerinden Allah'ın ona diğer dilleri öğrettiği şeklindeki yaklaşımımız destek bulmaktadır.(Kâdî Abdülcebâr 1957:170)

Görüldüğü üzere Kâdî Abdülcebâr, farklı açılardan tevil etmek suretiyle, ayeti kendi iddiasını destekleyen bir delil haline getirmektedir. Buna göre ilahi hitabın anlaşılabilmesi için öncesinde insanların üzerinde uzlaştığı bir dile sahip olmaları gerekiyor.

3. SONUÇ

Dillerin kökeni meselesiyle dilcilerin yanı sıra kelam ve fıkıh âlimlerinin de ilgilendikleri görülmektedir. Bunun en önemli sebeplerinden biri kelam ekollerinin takip ettikleri yöntem ve sahip oldukları teolojik görüşlerle uyumlu bir dil teorisi ortaya koyma arayışıdır. Mu'tezile epistemolojisinde akıl ve tecrübeye önemli bir alan açılmıştır. Bu yöntem insana vahiyden bağımsız olarak hem eşyayı tanıma ve isimlendirme hem de yüce yaratıcıyı tanıma ve

isimlendirme yolunu açmaktadır. Böylece hem dilin insanlar tarafından ortaya konabileceği hem de Allah'a layık isimler verilebileceği benimsenmiştir. Ayrıca dilin insanlar tarafından oluşturulduğu anlayışı beşer lisanıyla nazil olan ilahî kitabın te'vîl edilmesinin yolunu da açmıştır.

Kâdî Abdulcebbar aslında Ebû Hâşim el-Cübbâî'ye ait olan muvâzaa anlayışını daha da geliştirmiş ve bazı delillerle onu savunmuştur. Kâdî Abdulcebbar, dillerin kökenini insanların veya diğer akıllı varlıkların işaretler, sesler ve manalar üzerinde uzlaşmasına dayandırmıştır. Bu tezi savunurken Kâdî'nin endişelerinden birinin tevhid ilkesine yönelik olduğu görülmektedir. Dilin ancak işaretlerle başlayabileceğini söyleyen Kâdî Abdulcebbar yüce Allah'ın işarette bulunmasının düşünülmemeyeceğini aksi halde onun yaratılmışlara benzeyeceğini ileri sürerek dilin Allah tarafından öğretilmesini (tevkif) bu sebeple reddetmiştir. Bir diğer önemli delili de teklif konusuyla alakalıdır. Öncesinde kendi aralarında belirlenmiş bir dil olmadan Allah'ın insanlara hitap etmesinin ve teklifte bulunmasının mümkün olmadığını ileri sürmüştür. Âdem'e bütün isimlerin Allah tarafından öğretmesini ifade eden ayeti ise farklı şekilde yorumlamıştır. Öncesinde isimler var olmadan onların öğretilmeyeceğini söyleyerek söz konusu ayeti de muvâzaa görüşüne uygun olarak te'vîl etmiştir. Netice olarak dillerin kökeni hakkında Kâdî Abdulcebbarın ortaya koyduğu muvâzaa teorisinin onun kelâm anlayışıyla uyumlu olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- el-Âmidî, Ali b. Muhammed. 2003. *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*. C. I. 1. bsk. Riyad: Dâru's-Samîî'.
- el-Âmidî, Seyfüddîn. ts. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. Beyrut.
- Arslan, Hulusi. 2003. "Mu'tezilî Düşüncede İlâhî Fiil-İnsânî Fiil Ayırımı ve Bu Ayırımın Temel Kriterleri". *Dinî Araştırmalar* 6(16):55-73.
- el-Bâkîllânî, Kâdî Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib. 1998. *et-Takrîb ve'l-irşâd (es-Sağîr)*. C. I. 2. Baskı. Beyrut: : Müessesetü'r-risâle nâşirûn.
- el-Câbirî, Muhammed Âbid. 2009. *Binyetü'l-akli'l-Arabî*. (9. Baskı). Beyrut: Merkez dirâsât el-vahde el-Arabiyye.
- el-Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf. 1978. *el-Burhân fî usûli'l-fikh*. C. I. 1. Baskı. Katar: Şeyh Halîfe b. Hamad Âl-Sânî.
- Ebû Zeyd, Nasr Hâmid. 1996. *el-İtticâh el-aklî fî't-tefsîr: Dirâse fî kazıyye el-mecâz fî'l-Kur'ân inde'l-Mu'tezile*. 3. Baskı. Beyrut: el-Merkez es-sekâfî el-Arabî.
- el-Fârâbî, Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluğ. 1990. *Kitâbü'l-Hurûf*. 2. Baskı. Beyrut: Dârü'l-maşrık.
- el-Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. tsz. *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*. C. III. Medine: Şirketü'l-Medîneti'l-Münevvere li't-tibâa.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osman. 1952. *el-Hasâis*. C. I. (2. Baskı). Kahire: Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye.
- İbn Fûrek. 1987. *Mücerredü Makâlâti's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*. Beyrut: Dâru'l-Meşrik.
- İbn Hâcib, Cemâleddîn Ebû Amr Osman b. Ömer b. Ebû Bekir. 2006. *Muhtasar müntehâ es-su'l ve'l-emel fî ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel*. C. I. (1. Baskı). Beyrut: Dâr İbn Hazm.
- Kâdî Abdülcebbar, Ebü'l-Hasen Abdülcebbar b. Ahmed b. Abdilcebbar el-Hemedânî. 1957. *el-Muğnî*. C. V. Kahire: el-Müessesetü'l-Mısriyyetü'l-Âmme.
- Koloğlu, Orhan Şener. 2011. *Cübbâîler'in Kelâm Sistemi*. İstanbul: İSAM Yay.

- en-Nisâbûrî, Ebû Reşîd. 1979. *el-Mesâil fi'l-hilâf beyne'l-Basriyyîn ve'l-Bağdâdiyyîn*. 1. Baskı. Beyrut: ed-Dirâsâtü'l-insâniyye el-fikrû'l-Arabî.
- Poyraz, Hakan. 2004. "Adlandırmanın Doğası ve Adların Nesnesine Uygunluğu Ekseninde Doğalcılık-Uzlaşmacılık Tartışması". *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* (7).
- er-Râzî, Fahrreddîn Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn. tsz. *el-Mahsûl fi ilmi usûli'l-fikh*. C. I. Y.y.: Müessesetü'r-risâle nâşirûn.
- Semerkandî, Alâeddîn Şemsü'n-nazar Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed. 1984. *Mîzânü'l-usûl fi netâici'l-ukûl (el-Muhtasar)*. (1. Baskı). Y.y.: Muhammed Zeki Abdülber.
- es-Suyûtî, Abdurrahman Celâleddîn. 1986. *el-Müzhir fi ulûmi'l-lûga ve envâ'ihâ*. Beyrut: Menşûrâtü'l-mektebeti'l-asriyye.
- Sübkî, Abdüvehhâb b. Ali Taceddîn. 2004. *el-İbhâc fi şerhi'l-minhâc*. C. III. 1. Baskı. Dubai: Dârü'l-buhûs li'd-dirâsati'l-islâmiyye.
- es-Süyûtî, Celâleddin. tsz. *el-Müzhir*. C. I. Kahire: Dâru ihyâi'l-kütübi'l-Arabiyye.
- Şerîf Murtazâ, Ali b. Hüseyin b. Musa. 2012. *ez-Zahîre fi ilmi'l-keâm*. (1. Baskı). Beyrut: Müessesetü't-târîhi'l-Arabî.
- Weiss, Bernard G. 2003. "Ortaçağ İslâm Âlimlerinin Dilin Menşei ile İlgili Tartışmaları". 2(25):127-35.